

РОЗДІЛ 5 УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2-93.09

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-2.28>

ПРОЗА ДЛЯ ДІТЕЙ М. КОЗОРИСА В КОНТЕКСТІ СОЦРЕАЛІСТИЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ (НА ПРИКЛАДІ ОПОВІДАнь «СТЕП», «БАТЬКІВ ПОМІЧНИК»)

M. KOZORIS' PROSE FOR CHILDREN IN THE CONTEXT OF SOCIAL-REALISTIC STEREOTYPES (ON THE EXAMPLES OF STORIES "STEPPE", "FATHER'S ASSISTANT")

Барабаш С.М.,

orcid.org/0000-0002-9405-0839

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри україністики

Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

У статті проаналізовано дитячі оповідання М. Козориса в контексті соцреалістичних стереотипів. Здійснено аналіз творів «Степ» і «Батьків помічник», в яких простежується пророцтво письменника, бачення ним, сучасником та учасником подій, тієї перспективи, яка чекає на цих дітей-читачів. Митець своєю творчістю для підростаючого покоління визначив іманентні ознаки дитячої літератури: життєрадісний оптимізм, тонкий психологізм, ліричну забарвленість, емоційність, які були вимушено позначені ідеологічним забарвленням.

Поєднання реалістичного, романтичного й модерного бачення історії та ролі в ній особистості, яка лише починає формування, зростання в цю добу, ідея національної духовності крізь призму соцреалістичних стереотипів простежується у творах для дітей М. Козориса. Письменник працював у жанрі реалістичного оповідання, орієнтувався на драматичне зображення дійсності, велику увагу приділяв психології персонажів. Попри ідейну заангажованість митець відчував великі трагедії маленьких душ.

Письменник глибоко проник у психологію й відтворив взаємини дитини та її внутрішнього світу з довіллям, психологічні переживання, проблеми соціалізації та становлення особистості в епоху індустріалізації.

Суспільство в оповіданнях М. Козориса не абстрактна категорія. Воно твориться системою типових індивідуальних та групових образів. Система порівнянь «розігрується» письменником через індивідуальне світосприйняття наратора, відтворюючи його особисте бачення й розуміння довкілля.

Картина суспільного буття постала перед очима восьмилітнього Василька в образі степу («Степ»). Порівняння людських рис і рослинних особливостей виконують зображально-виражальну функцію. Такі зіставлення є образно сконденсованими. Порівняння допомагають подавати пейзажні, портретні зображення, характеристики персонажів, їх психічних станів тощо. Галерею образів створено через особливість дитячого сприйняття наділяти рослини якостями людей.

Оповідання «Батьків помічник» мовби деталізує «темну» сторону соцреалістичного будівництва та стан умов праці на заводі, які дуже далекі від гімнів і псалмів, написаних поетами на їх честь.

Твори «Степ», «Батьків помічник» підтверджують одну з найхарактерніших рис імпресіонізму. Наратор близький до модерних тенденцій у європейській літературі. Змінні картини світу передаються через внутрішню оптику героїв і через досить обмежений непомітний коментар.

Ключові слова: оповідання для дітей, інтелектуально-емоційне сприйняття, контекст, соцреалістичний стереотип, художня деталь.

The article analyzed the children's stories of M. Kozoris in context of social-realistic stereotypes. The works of the writer "Steppe" and "Father's Assistant" have been analyzed, which trace the prophecy of the writer, the vision of him, the contemporary and participant of events, the prospects that awaits these children readers. The artist, by his creative work for children, defined the inherent features of children's literature: cheerful optimism, subtle psychology, lyrical colour, emotionality, which were forced to be marked by ideological colour.

The combination of realistic, romantic and modern vision of history, the role of a personality in it, only beginning to form in this historical period, the idea of national spirituality through the lens of social-realistic stereotypes can be seen in M. Kozoris' works for children. The writer worked in the genre of realistic storytelling, focused on the dramatic portrayal of reality, paying great attention to the psychology of characters. Despite the ideological engagement the artist of the word experienced great tragedies of small souls.

The writer deeply penetrated and reproduced the relationship of the child and his inner world with the surrounding reality, psychological experiences, problems of socialization and personality formation in the era of industrialization.

Society in the stories of M. Kozoris is not an abstract category, but is created by a system of typical individual and group images. The comparison system is "played out" by the writer through the narrator's individual worldview, reproducing his personal vision and understanding of the environment.

The picture of social existence appeared before the eyes of an eight-year-old Vasilko in the image of a steppe ("Steppe"). Comparison of human features and external features of plants perform a pictorial-expressive function. Such comparisons are figuratively condensed. Comparisons help to present landscape, portrait images, characteristics of characters, mental states, etc. The gallery of images is created because of the special nature of children's perception to endow plants with the qualities of people.

The story "Father's Assistant" as if details the "dark" side of social realistic construction and the state of working conditions at the factory, which is very far from hymns and psalms, written by poets in their honour.

The works "Steppe", "Father's Assistant" confirm one of the characteristic features of impressionism. The narrator is close to contemporary trends in European literature. The variable paintings of the world are transmitted through the inner optics of heroes and are very limited by invisible commentary.

Key words: stories for children, intellectual-emotional perception, context, social realistic stereotype, artistic detail.

Постановка проблеми. Твори художньої літератури становлять важливу спадщину духовної культури народу. Відтворюючи конкретну добу, вони є частиною його історії. Засобами слова письменник не лише констатує часовий проміжок, а передає його через призму інтелектуально-емоційного сприйняття, задовольняє естетичні потреби читача. Описані події розширюють знання про навколишній світ, історичну епоху, побут, психоемоційний стан людей певного періоду. Основною формою буття літератури як виду мистецтва слова є літературно-художній твір, який виступає як цілісний організм [12, с. 6]. В. Марко зазначав, що «визначальними є два аспекти: естетична природа слова, котра відкриває словесний ресурс народження художнього тексту, та тлумачення художнього образу, що дає змогу збагнути психологічний першопоштовх на шляху до єдності художнього світу творів» [10].

Поєднання реалістичного, романтичного й модерного бачення історії та ролі в ній особистості, яка лише починає формуватися, зростати в цю добу, ідея національної духовності простежується крізь призму соцреалістичних стереотипів у творах для дітей М. Козоріса. Дослідження оповідань «Степ» і «Батьків помічник» у цьому аспекті вважаємо актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасному аналізу дитячої літератури присвятили свої праці Т. Качак [6], З. Торчинська [12]; періодизацію та її особливості досліджувала Н. Богданець-Білокаленко [2; 3]; специфіку української дитячої книжки Галичини (др. пол. XIX ст. – 1939 р.) розглядала Г. Корнеєва [8; 9], зокрема згадуючи «образок у двох сценічних діях» М. Козоріса «Тарас-дитина». Наразі необхідно здійснити сучасне дослідження оповідань для дітей М. Козоріса «Степ», «Батьків помічник».

Постановка завдання. Нового прочитання й осмислення потребують твори дитячої літератури, написані на поч. XX ст., особливу увагу варто приділити репресованим письменникам. Метою

статті є сучасний аналіз оповідань М. Козоріса «Степ», «Батьків помічник» та позбавлення їх соцреалістичних стереотипів. Адже саме в цих творах простежується пророцтво письменника, бачення його, сучасника й учасника подій, тієї перспективи, яка чекає на цих дітей-читачів. Не маючи логічного пояснення того, що відбувається, вони сприймають світ серцем, на психосоматичному рівні відчують вібрації прийдешнього.

Виклад основного матеріалу. Соцреалізм, який вимагав від митця «правдивого історично-конкретного зображення дійсності в її революційному розвитку», поєднаного із «завданням ідейної переробки й виховання в душі соцреалізму», найбільшою мірою торкнувся радянської прози для дітей. Тогочасною реальністю був політичний запит на зображення дійсності, змалювання дітей-героїв [6, с. 153].

М. Козоріс працював у жанрі реалістичного оповідання, орієнтувався на драматичне зображення дійсності, велику увагу приділяючи психології дитячих персонажів. Попри ідейну заангажованість, письменник відчув великі трагедії маленьких душ.

У 1931 р. в державному видавництві «Молодий більшовик» (Харків–Київ) вийшла збірка М. Козоріса «Степ», яка вміщувала оповідання для дітей «Степ» і «Батьків помічник». Малюнки та обкладинку видання підготував художник В. Каганер.

Письменник глибоко проник і відтворив взаємини дитини та її внутрішнього світу з довкіллям, психологічні переживання, проблеми соціалізації та становлення особистості в епоху індустріалізації.

Двовекторністю позначена історична проза першої третини XX ст. У 20-ті рр. Україна була розділена польсько-радянським кордоном, що зумовило відмінності у змісті історичної прози, в художній інтерпретації історичних реалій. Радянські письменники поставили на перший план соціальні аспекти, західноукраїнські – націо-

нальну, державницьку ідею [6, с. 155]. Суспільство у творах М. Козоріса – це не абстрактна категорія, воно твориться за допомогою типових індивідуальних та групових образів. Система порівнянь «розігрується» письменником через індивідуальне світосприйняття наратора, відтворюючи його особисте бачення й розуміння довкілля. Картина суспільного буття постала перед очима восьмилітнього Василька в образі степу («Степ»). Порівняння людських рис і якостей рослин виконують зображально-виражальну функцію. Такі зіставлення є образно сконденсованими. Порівняння допомагають подавати пейзажні, портретні зображення, характеристики персонажів, психічних станів тощо [1; с. 42]. Галерею образів створено через особливість дитячого сприйняття наділяти рослини якостями людей. Василько відчуває навколишній світ, йому «здається, що всі ці трави живуть, бачать, говорять та чують так само, як і люди. Він розуміє кожен їхній рух та шелест» [7, с. 5]. Різні прошарки суспільного життя зображено через рослини-символи: «Або ж цей будяк не куркуль, не наш пиндючний дядько Панас, який жеребцями їздить, аж порошок хмарою за ним коптить? Такий здоровий, такий червонолиций, так само розвернувся, розперся й відмежувався колючками, аж бідний ромен до землі придавив» [7, с. 6]. Будяк, за повір'ям, – рослина, в якій водиться нечиста сила [4, с. 57]. Він ні до чого не придатний, окрім як до залякування або відлякування. Із роменом порівнюється мати Василька: «Така бліда, така суха-тонка, така зігнута» [7, с. 6]. Символічно, що село уява хлопчика змальовує як «шматок, зарослий зіллям і бур'янами. А трава й бур'ян – це люди, так само різні, малі й великі, багаті й бідні, покірні й зухвалі» [7, с. 6].

У цьому оповіданні М. Козоріс порушив проблему знедоленого дитинства, показав драматичну долю дитини-напівсироти, в якій «мати вже п'ять років вдовою», сестра Домаха, «котре поміж люди бігає, щоб копійку заробити, і сестра Марійка, що каліку ногу має». Василько про школу навіть не думає, бо «зимою цілий день треба сидіти босому на печі, бо ні за що чобіт купити. А про книжку вже й не згадує» [7, с. 4]. Єдиною годувальницею родини є стара «коровка, більш жодної скотини нема» [7, с. 3]. Лаконічно описано життя хлопчика, що переростає в цілу панораму тогочасного буття людей, які переживають матеріальні нестатки. Кількома штрихами майстерно описано існування бідної Петрихи, яка вигнала «хвору кізоньку на шлях пасти. <...>. Не може стара Петриха вже заробляти, не може другої кізки купити. І буде вона одна-однісінька, як палець» [7, с. 12].

М. Козоріс реалістично зобразив дитину через призму лаконічних художніх деталей. Опис зовнішнього вигляду Василька є відображенням реального життя (цілу зиму «босий на печі» [7, с. 4], «насував біляві брови на очі, а уста розлилися червоною квіткою», «тримав у руці солом'яний бриль з обгризеними краями» [7, с. 15]). Письменник (як тонкий знавець дитячої психології) відтворює таку особливість як уміння ототожнювати себе з оточуючими предметами й наділяти їх своїми рисами. Так, хлопчик «шукає себе поміж зіллям» [7, с. 6] і «знаходить»: «малу синювату квітку. Вона наставила кольорову шапочку на дрібній билині. Її між травою й не помітиш, така тиха, непоказна. А в неї шапка, як Васильків солом'яний бриль, перекинутий донизу дном» [7, с. 6]. Надзвичайно важливим в оповіданні є образ жайворонка – вісника весни, оновлення, польових робіт [4, с. 216]. Через його спів М. Козоріс відтворює ідеологічні вимоги тогочасної літератури – зображення щасливого життя: багатий урожай жита («Степ укритися морем хлібів. Будуть мільйони снопів, будуть мільйони хлібів, буде для людей, для скота, для птахів, для всіх» [7, с. 13]), розвиток промисловості, економіки («Будуть гудіти заводи, будуть бадьоро працювати робітники, скрізь буде жива праця» [7, с. 13]), колективізацію, розвиток освіти, суспільну ідеологію, загальну радість («Ага, це він (жайворонко – С. Б.), про мене, це він мені так говорить: “Виріс Василько, в комсомолі ходить, комсомольських пісень співає, ясні вечори дзвінким гомоном наливає. А потім Василь в хаті-читальні за газетою сидить, колективськими кіньми править, тими, що он нові плуги тягнуть”» [7, с. 15]).

Але про таку реальність лише десь високо в небі птах співає. Оповідання написане напередодні голодомору, коли за високих урожаїв на Україні вмирали люди.

Письменник, наче передбачив таку реальність, бо наприкінці твору, коли «Василь <...> ловив жайворонкові золоті слова й був певний, що жайворонко без кінця буде співати свою радісну пісню, <...> жайворонко раптом урвав і впав камінчиком в зелене море хлібів» [7, с. 13–14]. Раптово увірвалася пісня про благополучне буття, як і припинила своє існування країна із примарною щасливою реальністю.

На глибинне національне коріння тонко вказує письменник такою художньою деталлю як пейзаж: «Цілими днями сидить у степу (Василько – С. Б.) на тій могилі, що при широкому шляху, а корова по боках гризе спориш, що порохом припав»

[7, с. 4]. Виникає асоціація з давніми козацьким могилами – генетичною пам'яттю роду, яка порохом припорошена, тим широким шляхом не йдуть тепер вільні люди. У східнослов'янській міфології спориш представлявся як білий кучерявий хлопчик, який ходить по полю. Віддавна ця трава-мандрівниця нікому не заважала, а приносила лише користь. Формування нового типу людини – надлюдини, радянського громадянина, найщасливішої у світі істоти – мало на меті знищити духовні підвалини, національну самобутність народу, який у творі постає в образі Василька. Сприймаючи довколишню реальність серцем, дитина піддається впливові і пропаганді псевдореальності, що згодом призведе до культурно-естетичного зламу цілого народу.

М. Козоріс мистецьки творить долю талановитої дитини в умовах соціального й національного тиску («Степ», «Батьків помічник») [1, с. 51]. Дисонансом високо в небі звучить пісня жайворонка про романтичне життя, яке виявилось утопією. Автором реалістично відтворено злиденну бутність на землі, жебрацьке становище людини, якій насаджувалася нова ідеологія.

Закономірним етапом розвитку української літератури був жанр агітки, коли письменники захоплено-поетично, в дусі Тичинівського «Псалом залізу» створювали гімни металургійним заводам.

Оповідання «Батьків помічник» (1931) мовби деталізує «темну» сторону соціалістичного будівництва та стан умов праці на заводі, дуже далекий від псалмів і гімнів, написаних поетами на їх честь. У центрі твору – п'ятирічний Петрусь, син робітника, йому дуже хотілося на власні очі побачити, де працює батько.

Очима дитини вияскравлюються дисонанси в людських і суспільних стосунках; безпомилкове почуття справедливості, властиве дітям, вигострює і в нас несприйняття неправди та кривдушності [11].

«Чорна заводська брама», «чорні обличчя», «чорні горобці», навіть «сонце сліпило чорним блиском кам'яного вугілля», «закриті ворота», «зачинена чорна заводська брама», «рої замурзаних робітників» із брудними обличчями [7, с. 20–21] – усе це скоріше асоціюється з пеклом, наповненим грішниками, приреченими на довічні муки, ніж заводом. Епітети «чорний», «брудний», порівняння гурту людей із роєм

містять у собі й авторську оцінку, і враження Петруся, і справжні риси дійсності, страшною, жахливою, озвученою страшним гамором, скрипом, гудінням, виттям, гупанням, від чого стовпи теліпаються, земля дрижить». Реальність суворіша, драматичніша, а то й трагічніша. Бо там, де нарисовець уперше відчув «творчу поезію заводу», Петрусь побачив «купи старого заліза, стосів рейок, цілу гору порожніх бочок, маленькі вікна, подекуди з вибитими шибками. Тут було щось страшне» [7, с. 21].

С. Іванюк зазначав, що «дитина в літературі 20-х років минулого сторіччя – істота векторна. Вона односпрямована – від сьогодні й у майбутнє. <...>. Вона відрізняється генетичною чистотою» [5].

Опис уражає траурними кольорами і трагічно-страшним звучанням. Твори «Степ», «Батьків помічник» підтверджують одну з найхарактерніших рис імпресіонізму. Наратор близький до модерних тенденцій у європейській літературі. Змінні картини світу передаються через внутрішню оптику героїв і через дуже обмежений непомітний коментар.

Спів жайворонка, який «дзвінко задзвонив, як коли б шматки золота розсипав» – утопічний проєкт, якому не судилося реалізуватися. Цей метал є холодним. Він хоч і вабить до себе, але потребує за це чималих жертвоприношень: голодомори, тотальне убозтво на фоні високомеханізованого соціалістичного виробництва, суцільної пропаганди нової пролетарської культури. Велика душа маленької дитини бачить те чорне пекло, на підсвідомому рівні відчуваючи той трагізм, проте наче якоюсь надсилою втягується залізним маховиком і теж хоче бути частиною цього процесу.

Висновки. Своєю творчістю для дітей М. Козоріс утвердив іманентні стильові ознаки дитячої літератури: життєствердний оптимізм, тонкий психологізм, ліризм, емоційність, які були вимушено позначені ідеологічним забарвленням.

М. Козоріс у дитячих оповіданнях 30-х рр. ХХ ст. об'єктивно дивився в майбутнє своїх персонажів. Поєднуючи романтичне й реалістичне начала через художні деталі, письменник засвідчив глибокий трагізм буття дитини. Це викликає в сучасного читача співчуття, розуміння суті зародження радянської ідеології та причини занепаду долі не лише однієї людини, а й цілого покоління, а також тогочасної суспільної дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Барабаш С., Осьмак Н. «Люблю Тебе, Народе мій великий!...» *Художній світ прози Михайла Козоріса* : монографія. Київ : «Видавництво Людмила», 2018. 160 с.
2. Богданець-Білокаленко Н. Біографії українських письменників II половини ХІХ – початку ХХІ століття : навч. посіб. Київ, 2012. 92 с.

3. Дитяча література. Твори українських письменників II половини XX – початку XXI століть: навч. посіб. / упор. Н. Богданець-Білоskalенко. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2011. 480 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 706 с.
5. Іванюк С. Концепція юного героя в українській літературі для дітей. *Іноземна філологія*. 2007. Вип. 119. С. 77–83.
6. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва : підруч. 2ге вид., стереотип. Київ : ВЦ «Академія», 2018. 352 с.
7. Козоріс М. Степ. Батьків помічник. Харків. Київ : Молодий більшовик. 1931. 31 с.
8. Корнеєва Г. Українська дитяча книжка Галичини (друга половина XIX ст. – 1939 р.): Історико-книгознавчий аспект. Львів, 2004. 300 с.
9. Корнеєва Г. Українська дитяча книжка Галичини: від «Читанки» М. Шашкевича (1850–1939): Історико-книгознавчий аспект. Львів : Світ, 2011. 280 с.
10. Марко В. Аналіз художнього твору : навч. посіб. Київ : Академвидав. 2013. 230 с.
11. Соловей Е. «Душа у спадок». Деякі спостереження над «малою» прозою. *Літературна Україна*. 1987. 14 травня.
12. Торчинська З. Дитяча література. Лекційний курс : навч. посіб. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2011. 136 с.